

נושא העבודה
גרם מוות ברשלנות

העבודה מוגשת בחסות העמותה של נוער שוחר
משפט עברי

הקדמה אישית

כשקיבלתי בהתחלה את הנושא הזה, לא שמחתי במיוחד. זה מכיוון שלפני שהודיעו לנו שאנו נקבל את הנושאים, חשבנו שנזכה לבחור אותם בעצמנו. לפני שקיבלתי את הנושא הזה, מאוד התרגשתי והתעניינתי מהנושא שבחרתי. לאחר שהודיעו לנו שלא נזכה לבחור, ושאני קיבלתי נושא זה, בהתחלה התאכזבתי. לא מצאתי משהו שרציתי לעסוק בו בנושא זה. חוסר עניין זה גרם לי גם להתמהמה מעט בעבודתי. בסוף נובמבר החלטתי בכל זאת לנסות למצוא עניין בנושא. ואכן הצלחתי. לאחר חקירה של הנושא הכללי, החלטתי להתמקד בנושא רשלנות בעבודה. במהלך מחקרי נתקלתי בכמה נתונים מפתיעים, שגרמו לי לשאול שאלות בנוגע להתנהלות מערכת המשפט והחוק כיום. לאחר שהתחלתי את העבודה מצאתי עוד דברים מעניינים רבים בנוגע לנושא, מהטריקיות של המושג "רשלנות" ו"האדם הסביר" ומשמעות המונח. בסוף, אני שמח מאוד שקיבלתי נושא זה.

תוכן עניינים

4	מבוא
	חלק ראשון: משפט עברי
6	פרק א': גרם מוות בדרך ישירה
7	פרק ב': גרם מוות בדרך עקיפה
11	פרק ג': רשלנות בעבודה
	חלק שני: משפט ישראלי
12	פרק ד': גרם מוות בדרך ישירה
16	פרק ה': גרם מוות בדרך עקיפה
17	פרק ו': רשלנות בעבודה
19	חלק שלישי: השוואה
21	סיכום
22	ביבליוגרפיה

מבוא

המושג "רשלנות" הוא אחד המושגים המורכבים והמיוחדים יותר במשפט בכלל, ובמשפט הפלילי בפרט. ראשית, על מנת להבין את מורכבות המושג, יש להבין מה משמעותו. על פי סעיף 21א לחוק העונשין, רשלנות הינה "אי מודעות לטיב המעשה, לקיום הנסיבות או לאפשרות הגרימה לתוצאות המעשה, הנמנים עם פרטי העבירה, כשאדם מן היישוב יכול היה, בנסיבות הענין, להיות מודע לאותו פרט"¹. כלומר, רשלנות הינה עבירה הנובעת מאי מודעות מסוימת, שהאדם הסביר היה צריך להיות מודע לאותו פרט. אי מודעות זו היא הבסיס למורכבות של מושג זה. מורכבות זו נובעת מתוך העובדה שמכיוון שהרשלנות מבוססת על אי מודעות, היא אינה כוללת בתוכה יסוד נפשי (או, לפי הסברים אחרים, יסוד נפשי שונה מאוד מעבירות אחרות), בניגוד לכל שאר סוגי העבירות הפליליות. כלומר, בעוד כל מעשה פלילי אחר דורש כוונה מסוימת מצד העבריין, הרשלנות אינה דורשת דבר כזה, ומסתמכת בעיקר על מה שנעשה בפועל ועל אחריותו של העבריין.

בעבודה זו חילקתי את עברת גרם מוות ברשלנות לשני סוגים: הריגה בדרך ישירה והריגה בדרך עקיפה. חלוקה זו נועדה כדי להבדיל בין מקרים בהם לעבריין היה קשר ישיר לנעשה, ואף גרם לו, לבין מקרים בהם לעבריין היה קשר עקיף או אחריות מסוימת לנעשה. הריגה בדרך ישירה לרוב תיחשב חמורה יותר, ולעיתים העבריין אף יואשם בהריגה אם יוכח בביהמ"ש העבריין "עצם עיניים" במהלך המעשה, או פעל בקלות דעת ובפזיזות. דוגמאות טובות לסוג זה של גרם מוות יהיו תאונות דרכים או רוצח בשגגה. לעומת סוג זה, ישנה הריגה בדרך עקיפה, הנחשבת יותר מורכבת. זאת מכיוון שבמקרים אלו אין לעבריין קשר ישיר למעשה, אלא זה אחריותו וקשרו העקיף שמקשרים אותו לעבירה. סוג זה מורכב יותר מכיוון שהוא עוסק באחריות יותר מאשר בחלקו של העבריין במוות כשלעצמו. במקרים אלו עולה לרוב השאלה האם האדם הסביר

¹ חוק העונשין, תשל"ז 1977, סעיף 21

היה צריך להיות מודע לבעייתיות שבמעשיו או לאחריותו. דוגמאות טובות למקרים אלו יהיו נזקי בהמה או מוות שנגרם מטיפול לא נכון בחפצים מסוכנים.

סיבה נוספת לחלוקה שעשיתי היא שחלוקה זו תעזור לי בהבנת השאלה המשפטית אותה בחרתי: האם יש להחיל את עבירת גרם מוות ברשלנות גם על תאונות בעבודה שנגמרו במוות? בעקבות העלייה בהרוגים באתרי בנייה, עלתה בי השאלה, האם המשפט עושה מספיק כדי למנוע את המיתות האלו? בעקבות שאלה זו החלטתי להקדיש חלק מסוים מהעבודה לנושא של תאונות עבודה. תאונות עבודה הינן פגיעות הנגרמות במהלך העבודה, ולרוב נגרמות לאחר הפרה של תקנות הבטיחות ע"י העובד או המעביד. במקרים קשים, תאונות אלו יכולות אף להיגמר במוות, ובסוג קיצוני זה של תאונות עבודה אעסוק בעבודה זו.

חלק ראשון: משפט עברי

פרק א': גרם מוות בדרך ישירה

על פי התנ"ך וההלכה, חיי אדם הינם ערך העליון. זאת מכיוון שעל פי ההלכה, האדם נוצר בצלם אלוקים, ולכן פגיעה באדם הינה למעשה פגיעה באלוקים עצמו. האיסור על רצח הינו אחד מעשרת הדיברות, ורצח מופיע כבר בתחילת בראשית בסיפור על קין והבל². על פי המשפט העברי, יש להוציא להורג רוצחים, מכיוון שפשעם כל כך חמור. אולם, המשפט העברי מבין כי יש הבדל בין מקרים שונים, ומחלק את סוגי הרוצחים לשנים: רוצח במזיד ורוצח בשגגה. רוצח בשגגה מוגדר בספר דברים כמי ש"בְּכִלְי דַעַת הִפָּה אֶת רִיעָהוּ וְלֹא שָׁנָא הוּא לֹו מִתְמוּל שְׁלֹשׁוֹם"³. כלומר, ההבדל בין השנים הוא בכוונה, או במונחים משפטיים, ביסוד הנפשי. בעוד רוצח במזיד התכוון לרצוח, ועל כן יש להוציאו להורג, רוצח בשגגה הרג שלא בכוונה, ולא שנא את קורבנו, ולכן המשפט העברי מקל על סוג זה של רצח. הקלה זו נובעת חלקית מתוך ההבנה כי למרות שהפגיעה בחיי אדם היא דומה, רוצח בשגגה אינו מהווה סכנה לציבור כפי שרוצח במזיד מהווה. בהמשך לחלוקה שעשיתי במבוא, ניתן לשייך את המושג "רוצח בשגגה" להריגה בדרך ישירה, מכיוון שהמונח תקף לאנשים שהרגו ללא כוונה, ואינו תקף לאנשים שהיו אחראים למות אדם בדרך עקיפה.

בספרים במדבר⁴ ודברים⁵ נכתב כי על רוצחים בשגגה לגלות לערי מקלט. ערים אלו נועדו כדי להגן על אותם רוצחים מפני גאולת דם, שהייתה נפוצה באותם זמנים. גלות זו באה להוות גם עונש, שכן הרוצח בשגגה היה חייב לגלות לעיר המקלט, ועליו היה להישאר שם עד מות הכהן הגדול. על פי המשפט העברי, על אדם שרצח לגלות לעיר מקלט, שם יישפט בבית הדין. אם יתגלה שרצח במזיד, יקבע בית המשפט את עונשו ויוציאו להורג, אך אם יתגלה כי הוא רצח בשגגה יכניסו אותו לעיר המקלט. אילו השיג גואל הדם את הרוצח בשגגה לפני הגיעו לעיר

² בראשית פרק ד'

³ דברים פרק י"ט, פסוק ד'

⁴ במדבר פרק ל"ה

⁵ דברים פרק ד', פסוקים מ"א-מ"ג

המקלט, או אם יצא הרוצח בשגגה מעיר המקלט לפני מות הכהן הגדול, יוכל גואל הדם להרוג את הרוצח בשגגה מבלי לעמוד לאחר מכן בפני בית דין ולהיות מוצא להורג. המשפט העברי למעשה נותן לגיטימציה מסוימת לנקמת דם, אך בכל מאפשר הגנה על רוצח בשגגה.

המשפט העברי אף מבדיל בין סוגי הרוצח בשגגה. על פי הרמב"ם, ישנם שלושה סוגי רוצחים בשגגה: רוצח בשגגה, רוצח בשגגה הקרובה לאונס ורוצח בשגגה הקרובה לזדון. הרוצח בשגגה הוא אדם שרצח בלי כוונה, אך אילו היה נזהר יותר, יתכן והמוות היה נמנע, ולכן בכל זאת יש בו פשע ועליו לגלות לעיר מקלט. רוצח בשגגה הקרובה לאונס הינו רוצח שלא היה יכול למנוע את מעשיו, כלומר, הוא היה **אנוס** (לא הייתה לא ברירה) לעשות כך. רוצח בשגגה הקרובה לאונס היה מתרחש גם אילו נקט הרוצח בשגגה בכל אמצעי הזהירות הדרושים, ולכן אין עליו חובה לגלות לעיר מקלט, ולגואל הדם אין רשות להרגו. רוצח בשגגה הקרובה לזדון הינו אדם שעשה מעשה מסוכן כשלעצמו, ובגלל המעשה נהרג אדם. למרות שלא הייתה לרוצח בשגגה הקרובה לזדון כוונה להרוג, חוסר זהירותו היה כה מחפיר עד כי הרמב"ם קובע כי עיר המקלט אינה יכולה לכפר על מעשיו, ולגואל הדם מותר להרגו.⁶

לסיכום, ניתן לראות כי המשפט העברי בעיקר בא להגן על הרוצחים בשגגה. למרות העובדה שהגלות עצמה, יחד עם הירידה בכבוד, המתבטאת בחיוב הרוצח בשגגה להציג את עצמו כרוצח בפני אלו הרוצים לכבדו, נחשבים לעונש, נראה כי המשפט העברי אינו מחפש להעניש את הרוצח בשגגה בחומרה. זאת כנראה בגלל ההבנה כי הוא אינו מהווה סכנה גדולה מאוד לציבור.

פרק ב': גרם מוות בדרך עקיפה

על פי המשנה⁷, ישנם ארבעה אבות נזיקין הנלמדים מספר שמות⁸, שמהווים את הבסיס לדיני נזיקין: שור, בור, מבעה והבער. ישנה מחלוקת בפירוש המשנה מה כל אב נזיקין מסמל. על פי כל

⁶ רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש פרק ו', הלכות א'-ד'

⁷ בבא קמא, פרק ראשון, משנה א'

⁸ ספר שמות פרקים כ"א-כ"ב

הדעות, אב הנזיקין בור מתייחס לנזקים הנגרמים מחפצים ודברים דוממים, והבער מתייחס לנזקי אש. המחלוקת עוסקת באבות הנזיקין שור ומבעה. ישנה מחלוקת אמוראים המתוארת בתלמוד הבבלי, בין רב לבין שמואל. על פי דרכו של רב, אב הנזיקין שור כולל בתוכו את כל הנזקים הנגרמים מחיות ובהמות, ואילו אב הנזיקין מבעה עוסק בנזקי האדם. לעומתו, טוען שמואל כי אב הנזיקין שור עוסק רק בנזקים של החיה הנגרמים ללא כוונה מצד החיה וללא השגת הנאה (כדוגמת הליכה), ואילו אב הנזיקין מבעה עוסק בנזקים הגרמים ע"י ללא כוונה להזיק אך עם הנאה (כגון אכילה). לדעת שמואל, נזקים הגרמים ע"י החיה מתוך כוונה להזיק (כגון נגיחה או נשיכה) אינם נכללים בארבעה אבות נזיקין בגלל דיניהם המיוחדים (עליהם ארחיב בהמשך)⁹. כנגדם, טוען התלמוד הירושלמי שאב הנזיקין שור כולל בתוכו את הנזקים הגרמים ע"י חיה בכוונה להזיק, ואילו אב הנזיקין מבעה מסמל את נזקי הבהמה הנגרמים ללא כוונה להזיק¹⁰. כל אבות נזיקין אלו (למעט אב נזיקין מבעה לפי שיטת רב) עוסקים בנזק שהאדם אינו ביצע ישירות, אך עדיין נחשב אחראי עליו, ולכן, כאשר הנזק כה רב עד כי הוא גורם למוות, נזקים אלו יחשבו כגרם מוות בדרך עקיפה.

אב נזיקין שור¹¹

ההלכה מחלקת את אב הנזיקין שור ל3 אבות נזיקין קטנים יותר:

1. נזקי קרן: נזקים הנגרמים מתוקפנות של החיה, ויכולים לגרום אף למוות. לדוגמה, נגיחת שור או נשיכת כלב.
2. נזקי שן: נזקים הנגרמים ע"י חיה מבלי כוונה להזיק, אך כן מביאים הנאה לחיה. לדוגמה, בהמה שהלכה לשדה ואכלה מהיבול.
3. נזקי רגל: נזקים הנגרמים ע"י חיה מבלי כוונה להזיק ומבלי הנאה, אלא מהתנהגות טבעית. לדוגמה, בהמה שנכנסה לשדה ורמסה שם את היבול בהליכתה.

⁹ תלמוד בבלי, בבא קמא, דף ג' ע"ב

¹⁰ תלמוד ירושלמי, בבא קמא, פרק א' הלכה ב'

¹¹ למען הנוחות, בחלק זה אעבוד בשיטת רב, ואחשיב את אב הנזיקין שור כסמל לכל נזקי החיה והבהמה

בחלק זה אעסוק רק בנוזקי קרן, וזאת מכיוון שנוזקי שן ורגל אינם רלוונטיים לנושא של גרם מוות בדרך עקיפה.

בספר שמות נכתב כי שור שנגח והרג אדם, דינו להיסקל ואסור לאכול מבשרו (איסור הנאה). אולם, כתוב כי בעל השור נקי. כלומר שלבעל השור אין אחריות על מעשיו. עוד פרשנות יכולה לטעון כי סקילת השור הינה בעצמה עונש, שכן הריגת השור תביא לנזק כלכלי, ואין אפשרות להרוויח מבשרו או מעורו. במקרה והקורבן שנהרג ע"י השור הינו עבד, אז ישלם הבעלים 30 שקל כסף לבעל העבד, כפיצוי. הדבר משתנה כאשר השור הוא שור שנוטה לנגוח¹². שור שנוטה לנגוח, שנקרא בלשון חז"ל והמשנה "שור מועד", הינו שור שבגלל עברו מעמדו המשפטי משתנה. ישנה מחלוקת במשנה בין רבי יהודה לבין רבי מאיר על כיצד מגדירים שור מועד. בעוד רבי יהודה אומר כי שור יוגדר כשור מועד לאחר שבמשך שלושה ימים רצופים, מעידים בבית הדין כי שור זה נוגח, ולאחר כל נגיחה, בית הדין מזהיר את הבעלים כי השור שלו מסוכן, אך הבעלים אינו מצליח לרסן את השור. במקרה ושור מועד יצליח במשך שלושה ימים להסתובב ליד שוורים אחרים ולא לנגוח, מעמדו כשור מועד יוסר. לעומתו, רבי מאיר מגדיר שור מועד כשור שהעידו שנגח שלושה פעמים, בלי קשר למספר הימים, וטוען כי מעמדו כשור מועד יוסר אם הילדים ילטפוהו והוא לא יינגח בהם¹³. בספר שמות נכתב "וְאִם שׁוֹר נִגַּח הוּא מְתָמֵל שְׁלֹשָׁם וְהוֹעֵד בְּבָעָלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ וְהָמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה הַשׁוֹר יִסְקָל וְגַם בְּעָלָיו יוּמָת. אִם כִּפָּר יוֹשֵׁת עָלָיו וְנָתַן פְּדִיָּן נַפְשׁוֹ כָּלֵל אֲשֶׁר יוֹשֵׁת עָלָיו"¹⁴. כלומר, אילו אדם נהרג ע"י שור מועד, יישא בעל השור באחריות יחד עם השור, ויומת. אך, בעל השור יכול לשלם קנס הנקרא "כופר", אשר יציל אותו ממיתה.

¹² ספר שמות, פרק כ"א, פסוקים כ"ח-ל"ב

¹³ משנה, בבא קמא, פרק ב', משנה ד'

¹⁴ ספר שמות, פרק כ"א, פסוקים כ"ט-ל'

נזקי בור עוסקים בנזקי הנגרמים ע"י חפצים דוממים שהאדם משאיר, כאשר הדוגמה הקלאסית היא בור שאדם חפר ולתוכו נפלה בהמה. בספר שמות נכתב "וְכִי יִפְתַּח אִישׁ בּוֹר, אוּ כִי יִכְרֶה אִישׁ בּוֹר וְלֹא יִכְסֶנּוּ, וְנָפַל שָׁמָּה שׂוֹר אוּ חֲמֹר. בְּעַל הַבּוֹר יִשְׁלַם, כִּסְּף יִשְׁיב לְבַעַלָּיו, וְהֵמֶת יִהְיֶה לוֹ."¹⁵. בתלמוד הבבלי נכתב כי ר' יהודה קרא את פסוקים אלו ואמר "ונפל שמה שור או חמור שור ולא אדם חמור ולא כלים"¹⁶. כלומר, התלמוד מספר לנו שדיני בור מדברים על נפילת בהמות, ולא על אדם או כלים. לכן, אם נפל אדם לבור שחפר חברו ונהרג, החבר לא יהיה חייב במותו.

הבער (אש)

נזקי הבער מתייחסים לנזקים הנגרמים מפעולה ראשונית של האדם, שגרמה לנזק באמצעות כוח חיצוני. לדוגמה, אש שאדם הדליק ושהרוח ליבתה אותה ושרפה בית, או אבן שהניח אדם, והרוח הפילה אותה על אדם אחר. בתלמוד הבבלי מופיע מחלוקת בין רבי יוחנן לבין רבי שמעון בן לקיש (ריש לקיש), ועוסקת בטיב נזקי האש. ר' יוחנן טען כי "אשו משום חציו", כלומר שאש היא כמו חצים, אותם יורה האדם והרוח מעיפה. וכפי חצים, אם האש תפגע במישהו, הקשר יהיה ישיר, והפגיעה תחשב לפגיעה שנעשתה ע"י אדם. כנגדו, טען ריש לקיש כי "אשו משום ממונו", כלומר האש היא כפי הממון של האדם, ודיניה כדיני שור או בור. לכן, אם האש תפגע במישהו, הקשר יהיה עקיף, והפגיעה תחשב כמו פגיעה הנגרמה מחפציו או בהמתו של בעל האש. כאשר מדברים על גרם מוות, שיטת "אשו משום חציו" למעשה טען כי אם אדם הבעיר אש, והרוח ליבתה את האש וגרמה לשרפה, שהובילה למותו של אדם אחר, מבלי כוונה של בעל השרפה לעשות כן, דין בעל האש יהיה כפי אדם שירה חץ והחץ פגע בלי כוונה באדם אחר והרגו, ולכן בעל השרפה יחשב לרוצח בשגגה. אולם לפי "אשו משום ממונו", אש שתהרוג מישהו תשתווה

¹⁵ ספר שמות, פרק כ"א, פסוקים ל"ג-ל"ד.
¹⁶ ראה לעיל הערת שוליים מס. 9

לשור שהרג מישהו, ולכן בעל האש לא יהיה חייב. לבסוף, מודה ר' יוחנן בעקרון "אשו משום ממונו", וכי רוב מחלוקתם עוסקת במקרים בהם אפשר לחייב גם בגישת "אשו משום חיציו"¹⁷.

לסיכום, ניתן לראות כי בכל מה שנוגע לגרם מוות בדרך עקיפה, המשפט העברי נוקט גישה יחסית סלחנית, שמסתפקת בקנס כספי במקרים במקרה המחמיר יותר, ולעיתים אינה מאשימה את האדם שאחראי על גרם המוות כלל.

פרק ג': רשלנות בעבודה

הבסיס לאחריות המעביד על עובדיו במשפט העברי הינה בעקרון הבסיסי של אדם לאנשים הבאים איתו במגע, ואף יותר לאנשים הנמצאים באחריותו. בספר דברים נכתב "כִּי תִבְנֶה בַּיִת חֵדֶשׁ, וְעָשִׂיתָ מַעֲקָה לְגִגְדְּךָ; וְלֹא-תֵשִׂים דָּמִים בְּבֵיתְךָ, כִּי-יִפֹּל הַנֶּפֶל מִמֶּנּוּ."¹⁸ הרמב"ם כתב כי פסוק זה הוא משל לכל דבר שיעשה האדם. כלומר שעל אדם לדאוג לכל מכשול שעלול להוות סכנה לנפשות ולהסירו¹⁹.

אחת השאלות שעולות כעוסקים בדיני עבודה, זו השאלה האם מותר לעובד לעבוד בעבודה המסכנת את חייו? גישת המשפט העברי טוענת כי כל עוד הסיכון אינו יוצא מגדר הרגיל, אין אם זו בעיה. טענה זו מקורה בפסוק מספר דברים "כִּי־וָמוֹ תִתֵּן שְׂכָרוֹ וְלֹא-תִבּוֹא עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ, כִּי עֲנִי הוּא, וְאֵלָיו, הוּא נִשְׂא אֶת-נַפְשׁוֹ"²⁰. התלמוד הבבלי אומר על פסוק זה כי ניתן להבין מהחלק האחרון שאנשים מוכנים לסכן את חייהם בשביל שכר, במיוחד במקרים קשים של עוני, ועל כן יש לאשר עבודה מסוכנת²¹. במקרה ופועל ניזק, ואף נהרג, למעביד לא תהיה אחריות משפטית עליו, מחוץ לאחריות החוקית הרגילה שיש לו. אולם, על פי הרב עוזיאל, יכול עובד לבקש ערובה

¹⁷ תלמוד בבלי, בבא קמא, דף כ"ב ע"א

¹⁸ ספר דברים פרק כ"ב, פסוק ח'

¹⁹ רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק י"א, הלכה ד'

²⁰ ספר דברים, פרק כ"ד, פסוק ט"ו

²¹ תלמוד בבלי, בבא מציעא, דף קי"ב ע"א

כספית למקרה וימות או יפצע, ואם העובד אינו עוסק בעבודה מסוכנת מטבעה, חייב המעסיק להסכים.²² כלומר, על המעסיק כן יש אחריות מסוימת לנפשו של הפועלים תחתיו, ולמרות חוסר האחריות המשפטית, זה רצוי שהמעביד כן ידאג לעובדיו.

לסיכום, ניתן לראות כי למרות שחיי אדם הינם ערך עליון בהלכה ובתורה, אין ערך זה בא לידי ביטוי בצורה ניכרת בדיני עבודה.

²² שו"ת משפטי עוזיאל כרך ד', חושן משפט סימן מ"ג

חלק שני: משפט ישראלי

פרק ד': גרם מוות בדרך ישירה

בחוק הישראלי, עברת "גרם מוות ברשלנות" הינה הנמוכה ביותר בחומרתה מעבירות ההמתה. העברה שמעליה בסולם זה הינה "הריגה". מבחינת ענישה, ההבדל בין השתיים גדול: בעוד העונש על עבירת גרם מוות ברשלנות עומד על עד 3 שנים מאסר²³, העונש על עבירת הריגה עומד על עד 20 שנה מאסר²⁴. לעומת זאת, הגבול בין השתיים הוא יחסית דק, ולעיתים קשה להבחין בו. ההבדל העיקרי בין השניים הוא ביסוד הנפשי. בעוד הריגה מתבססת על יסוד נפשי של "כוונה" או "פזיזות", גרם מוות ברשלנות מתבססת על רשלנות. אולם, במקרים של "רשלנות גסה", בהם היה הנאשם אדיש למעשיו בצורה קיצונית, ניתן להאשים את הנאשם ביסוד נפשי מסוג "קלות דעת", הנותן עילה ל"פזיזות" ולעברת הריגה. לכן, במקרים קשים של רשלנות, ישנה התלבטות במה להאשים את הנאשם. התלבטות זו נגרמת לרוב במקרים שם גרם מוות בדרך ישירה. כדוגמה, אעסוק בפרק זה בתאונות דרכים שהן דוגמה טובה לסוג זה של גרם מוות ברשלנות שעלול גם להיחשב כהריגה במקרים קיצוניים.

כחלק מהמאבק בתאונות דרכים, ובמטרה לייצר הרתעה, בזמן האחרון בתי המשפט נותנים עונשים מחמירים יותר בתאונות דרכים הכוללות מוות. מבחינת עונש, ביהמ"ש יתחשב בשלושה מרכיבים עיקריים בגזרי דין על עברת גרם מוות ברשלנות: מידת הרשלנות, מידת הנזק ומצב הנאשם. המרכיב הראשון מתמקד ברשלנות עצמה. באופן גס, ניתן לחלק את תאונות הדרכים לשתי סוגים. הסוג הראשון הינו תאונות הנגרמות מרשלנות שנעשית מבחירה שגויה של הנהג, כגון "גניבת" רמזור, עקיפה לא נכונה או בניגוד לחוקים ונהיגה בעיפות. תאונות הנגרמות מרשלנות יותר גדולה, כגון נהיגה בשכרות או תאונות פגע וברח עלולות להיחשב להריגה מתוקף חומרתן. הסוג השני עוסק בתאונות הנגרמות מרשלנות רגעית. תאונות אלו נגרמות כאשר הנהג

²³ חוק העונשין, תשל"ז 1977, סעיף 90ב
²⁴ שם, סעיף 298

מאבד לרגע את הריכוז או מבצע פעולה רגעית הגורמת לאובדן שליטה על הרכב. תאונות אלו הופכות לקטלניות כאשר בעקבות הרשלנות הרגעית נפגע הולך רגל. בנוסף, תאונות אלו יכולות להיות קטלניות אם הן קורות בכבישים בין עירוניים, בהם המהירות גבוהה יותר, ואיבוד שליטה או ריכוז יכול לגרום לתוצאות טרגיות. המרכיב השני מתייחס לנזק. שכן, העונש משתנה בין הריגה של הולך רגל אחד, לבין דריסה של רבים. המרכיב השלישי מתייחס למצבו של הקורבן. מרכיב זה משמעותי, מכיוון שלעומת שאר העבירות הפליליות, עברת הרשלנות נעשית מטעות מוחלטת. לכן, רוב הנאשמים בעבירה זו יחוו בעצמם נזק נפשי כבד בעקבות טעותם שהובילה למוות. למרות רצון ביהמ"ש לייצר הרתעה, לעיתים קשה לשופטים להטיל עונשים כבדים על אנשים שבסך הכל עשו טעות, במיוחד אם מדובר בסוג הראשון של תאונות הדרכים, שאינו נגרם מבחירה מודעת של הנהג ואף יותר אם הנאשמים עצמם חוו נזק נפשי.

דוגמה טובה למקרה כזה יהיה פס"ד מאירה לוי נ' מדינת ישראל. ב-20.12.2000 נהגה מאירה לוי בנתיב הימני בכביש 40. באותה שעה נהג בכיוון השני גיא לאו, יחד עם עוד ארבעה נוסעים: רחל וייס, גבע מסקין, ערן גיא ויובל בר. מבלי סיבה ברורה, סטתה גברת לוי, עלתה מעל אי התנועה שהפריד בין הנתיבים שבכיוון נסיעתה לנתיבים שבכיוון השני, פגעה במכונית בה נהג מר לאו, חצתה את הנתיבים ונעצרה בהתנגשות עם תחנת הסעה לחיילים. בתאונה נהרגו גיא לאו וגבע מסקין, ונפצעו שאר נוסעי המכוניות המעורבות בתאונה. גב' לוי הורשעה בביהמ"ש לתעבורה ברמלה באשמת גרם מוות ברשלנות, ונגזר לה 18 חודשי מאסר, מהם 12 חודשים לריצוי בפועל והיתרה מאסר על תנאי למשך שנתיים. בנוסף, נשלל רישיונה של המבקשת למשך 15 שנה והוטל עליה קנס בסך 5,000 ₪.

גב' לוי ערערה לביהמ"ש המחוזי בתל אביב, שדחה את עתירתה. לאחר מכן ערערה גב' לוי לביהמ"ש העליון, בתחילה הן על הכרעת הדין והן על גזר הדין, אולם לאחר מכן שינתה את בקשת ערעורה לערעור רק על גזר הדין, אותה ביהמ"ש קיבל. הדיון התמקד במצבה האישי של

גב' לויין. לבסוף, קיבל ביהמ"ש העליון את טענתה ברוב של שניים נגד אחת, בנימוק כי בעקבות מצבה של גב' לויין, מאסר אינו העונש ההולם. השופט סלים ג'ובראן כתב בפסק הדין

"לשיטתי, מהווה המקרה שבפנינו, את אחד המקרים החריגים בהם ראוי לתת לנסיבותיה האישיות של המבקשת - משקל משמעותי. ראשית, מן הראוי להביא בחשבון בשקילת העונש את גילה של המבקשת בעת התאונה (55 שנים), את משך הזמן הרב שחלף מאז מועד התאונה (כחמש שנים), ואת הנתונים העולים מהתסקירים אשר הוגשו בעניינה, לאמור – היותה אישה נורמטיבית, בעלת ערכים חיוביים, אשר ניהלה חיים מלאים ופרודוקטיביים לפני התאונה, ללא כל עבר תעבורתי, אם לשלושה ילדים בוגרים, סבתא לשישה נכדים ובת סועדת לאביה הקשיש בן ה-95. בנוסף, עד לפרישתה המוקדמת של המבקשת לגמלאות, שימשה כמורה וכסגנית מנהלת בחינוך המיוחד. כמו-כן, מאז התאונה המבקשת עברה ועודנה עוברת, בין היתר, טיפול פסיכיאטרי תרופתי לאור התערערות מצבה עקב התאונה. גם בית-המשפט המחוזי היה ער "למצבה הנפשי השביר" המתואר. כך גם עולה מתסקיר שירות המבחן, כי המבקשת ערה לתוצאה הטראגית של התנהגותה הרשלנית והפנימה את חומרתה של התאונה שאירעה באשמתה. מזה תקופה ארוכה שהמבקשת סובלת מדיכאון חמור וכפי שאמרה הפסיכיאטרית המטפלת בה, ד"ר גאוני, חייה נחלקים לשניים: לפני ואחרי התאונה."

עונשה של גב' לויין קוצר ל-6 חודשי מאסר שירוצו בעבודות שירות. עונש המאסר על תנאי, תקופת הפסילה והקנס נותרו על כנם.²⁵

²⁵ רע"פ 548/05 גב' מאירה לויין נ' מדינת ישראל

פרק ה': גרם מוות בדרך עקיפה.

ניתן לראות בפסיקה דוגמאות למקרים בהן המשפט הכיר בכך שלאדם ישנה אחריות מסוימת למקרים הכוללים מוות אם יש לו קשר עקיף למקרה. לעומת זאת, לרוב ביהמ"ש יעדיף שלא לתת עונשים מחמירים מדי על אותם אנשים, שכן קשרם למקרה עקיף, ובכל מקרה מדובר טעות. אולם, ניתן למצוא מספר מקרים בהם ביהמ"ש נתן עונש משמעותי לאדם שהיה אמור להבין את הרע שבמעשיו, ולחזות את הסכנה בהם. דוגמה טובה למקרה כזה יהיה פס"ד בש.

בפס"ד בש, תואר מקרה בו שתי פעוטים נחנקו למוות בתוך מקרר, אותו זרק מרדכי בש. הפעוטים נכנסו פנימה כחלק ממשחק ונלכדו בפנים. בש הורשע ע"י ביהמ"ש השלום בעבירה על סעיף 218 לפקודת החוק הפלילי²⁶ (שעדיין הייתה בתוקף בזמן המקרה והפסיקה). בש ערער על כך לביהמ"ש המחוזי, שזיכה אותו. היועמ"ש ערער על החלטה זו לביהמ"ש העליון, שקיבל את ערעורו, וקבע כי יש להחזיר את פסיקת בביהמ"ש השלום. פסק דין עסק רבות בשאלות, האם לאדם יש אחריות למעשי אחרים הקשורים למעשה שלו, והאם היה אדם צריך לחזות את הסכנה הנשקפת מהשארית המקרר. לבסוף, מכיוון ש בפסק דין זה נעשה שימוש במונח "האדם הסביר". מונח זה משקף את ההתנהגות של אדם פשוט מן הישוב, ובתי המשפט השתמשו במונח זה כדי להעמיד למבחן התנהגויות שונות. מה שייחד את פסק דין בש הוא אמירתו בנוגע למונח זה. השופט כהן כתב בפסק הדין

"ואולם חוק הוא בישראל שחובת הזהירות אשר חייב אדם למלא בטרם יוכל להשתחרר מאחריות פלילית למות אדם אחר כתוצאה ממעשהו או ממחדלו, נמדדת לא לפי מידותיו של הנאשם העומד לפני בית המשפט, כי אם לפי מידותיו של "האדם הסביר", כלומר לפי קנה מידה אובייקטיבי; ובבוא בית משפט לקבוע קנה מידה זה, עשוי הוא להקפיד ולהחמיר כדי שלא יקופחו חיי אדם".

²⁶ פקודת החוק הפלילי, 1936, סעיף 218

כלומר, השופט כהן כותב כי "האדם הסביר" אינו האדם הממוצע, אלא מעין קנה מידה, הנקבע ע"י בית משפט ומייצג מה אמור להיות האדם הממוצע. פסק דין זה למעשה קבע כי אין זה מספיק שהרוב לא היו חושבים על הסכנה הנשקפת בהשאת מקרר, כי אם "האדם הסביר" לא היה פועל כך, אז השאת המקרר הינה רשלנות.²⁷ השופט אהרן ברק הסביר מונח זה באחד מפסקי דינו²⁸ כך: "האדם הסביר אינו רק האדם היעיל. זהו גם האדם הצודק, ההוגן והמוסרי". בש ערער על ההכרעה בתיק, אך ערעורו נדחה. בעקבות פסק דין זה חוקק חוק האוסר הזנחת מקרר ללא עקירת דלתו.²⁹ ניתן לראות בחוק זה את התגשמות דבריו של השופט כהן: ביהמ"ש יצר סטנדרט מסיום של האדם הסביר, ובעקבות זאת סטנדרט זה הפך לחוק.

פרק ו': רשלנות בעבודה

המצב בישראל מבחינת תאונות עבודה אינו טוב. בחצי הראשון של שנת 2018 נהרגו 40 בני אדם בתאונות עבודה.³⁰ בשנת 2018 (נכון ל-29.12.18) נהרגו 38 בתחום הבינוי.³¹ בשנת 2016 נהרגו 58 איש בתאונות עבודה, מתוכם 36 בתחום הבינוי.³² כי שניתן לראות, תחום הבינוי נמצא בסכנה הגבוהה מכולם, ובו אתמקד בפרק זה.

מבחינה משפטית, במקרים מעטים מגישה המדינה כתב אישום על גרם מוות ברשלנות כנגד חברות בנייה, קבלנים, מהנדסים וכדומה. על פי דו"ח שנכתב ע"י מרכז המחקר והמידע של הכנסת, בין 2010 לפברואר 2016 נפתחו כ-148 תיקים בפרקליטות בחשד לעברות רשלנות בתחום הבינוי, מתוכם 80 בחשד לגרם מוות ברשלנות.³³ בדו"ח אחר נכתב כי במהלך 2010 עד ינואר 2016 נהרגו 198 פועלים בענף הבניין.³⁴ לא ידוע כמה תאונות עבודה שלא נגמרו במוות

²⁷ ע"פ 196/64 היועמ"ש נ' מרדכי בש

²⁸ ע"א 5604/94 חמד נ' מדינת ישראל

²⁹ חוק למניעת מפגעים (בטיחות מקררים), תשכ"ה 1965

³⁰ "עליה דרמטית של 30% בכמות ההרוגים מתאונות עבודה במחצית 2018", צחי שדה, YNET

³¹ מסד נתוני פרויקט נרתמים - תאונות עבודה בבניין: תאונות בניין 2018

³² "דו"ח תאונות עבודה ותחלואה תעסוקתית - תמונת מצב 2012-2016", משרד העבודה והרווחה

³³ "נתונים על תיקי פרקליטות המדינה שנפתחו בין שנת 2010 לפברואר 2016 בחשד לעבירות רשלנות במקרים של תאונות

עבודה בענף הבניין", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 27.12.2017

³⁴ "נתונים על הרוגים בתאונות עבודה בענף הבניין בשנים 2010-2015", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 6.2.2016

התרחשו בשנים אלו, אולם ההערכה הינה כ-14,000 דיווחים על תאונות עבודה במוצע **לשנה** בכלל הענפים³⁵. על פי הדו"ח הראשון, 96 תיקים (64.9 אחוז) נגזרו מתוך ה-148 התיקים שנפתחו במהלך 2010 עד פברואר 2016. ב-27 תיקים (18.2 אחוז) הוגש כתב אישום, וב-15 מתוכם סעיף העברה הראשי הוא גרם מוות ברשלנות. מתוך 27 תיקים אלו הליך השיפוט נגמר ב-15 תיקים (נכון לאוגוסט 2017). ההליך השיפוטי ב-15 תיקים אלו היו כנגד 23 נאשמים, מתוכם: 14 הורשעו, 5 זוכו או שכתב האישום נגדם נכתב ול-4 הנותרים נקבעה אי הרשעה. אף אחד מהנאשמים לא קיבל מאסר של מעל ל-6 חודשים (מאסר עד שישה חודשים יכול להיות מומר בעבודות שירות, כך שנתון זה בעצם אומר שאף אחד מהנאשמים לא ראה מאסר בפועל)³⁶.

נתונים אלו מלא מעט שאלות. מתוך 198 מקרי מוות רק 15 כתבי אישום. מתוך 14,000 לערך תאונות בשנה רק 27 כתבי אישום. **שום מאסר בפועל**. איך יתכן שהמוצע בשש השנים האחרונות הוא 59? איך יתכן שבעוד שבארץ יש 12.1 הרוגים לכל 100 אלף מועסקים, בארה"ב יש 10.1, בקפריסין 6, בסלובקיה 4.5, באיטליה 2.3, ובבריטניה רק 1 לכל 100,000?³⁷ והשאלה המרכזית שעולה מכל הנתונים האלו: האם הכנסת ובתי המשפט עושים מספיק כדי למנוע את המוות הבא? האם צריך לגזור גם מאסר בפועל במקרים של רשלנות גסה?

³⁵ "נתונים על הליכי בדיקה וחקירה ועל הליכים משפטיים בעקבות תאונות עבודה בענף הבניין", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 26.9.2016.

³⁶ ראה לעיל הערת שוליים מס. 30

³⁷ "תאונות הבנייה ב-2017: מחירי הדירות עלו השנה ב-35 בני אדם", הלית ינאי-לויזון, גלובס, 1.1.2018.

חלק שלישי: השוואה

גרם מוות בדרך ישירה

גרם מוות ברשלנות בדרך ישירה מוצג במשפט העברי כרצח בשגגה. במקרים של רצח בשגגה, המשפט העברי אינו גוזר עונש כבד מדי, ועיקר הענישה עוסקת בהגנה על הרוצח בשגגה מפני נקמת דם. למרות העבודה כי ערי המקלט מהווים בעצמם מעין עונש, ולהן מתלווים גם עונשים קטנים יותר, הנוגעים למעמדו של הרוצח, (כגון החיוב על רוצחים בשגגה להציג את עצמם במילים "אני רוצח") ניתן לראות בבירור כי המשפט העברי אינו נוקט בענישה קשה כלפי הרוצחים בשגגה.

לעומת זאת, המשפט הישראלי מציג גישה מורכבת יותר. ככלל, גרם מוות ברשלנות בדרך ישירה בדין הישראלי לרוב תיגמר בעונש יחסית כבד, ובמקרים קיצוניים ניתן לראות אפילו מקרים בהם העברה מוחלפת בהריגה. אולם, המשפט הישראלי מייחס חשיבות רבה למצבו של הנאשם. כפי שהוצג בפס"ד לוי, ביהמ"ש מכיר בעובדה כי גרימת המוות גורמת לרוב לנזק נפשי לנאשם, ולכן במקרים מיוחדים מקל בעונש.

יחסית למשפט העברי, המשפט הישראלי יותר מחמיר. ניתן להסביר זאת בכך שכיום נקמת דם אינה קיימת, ולכן ההגנה על הנאשם אינה גורם שיש להתחשב בו במידה מעל לגדר הרגיל. לכן, הדין הישראלי משתמש בענישה קשה יותר כדי לייצר הרתעה, דבר שלא היה צריך לעשות בזמנים בהם גרמת מוות ברשלנות הובילה לאיום ממשי.

גרם מוות בדרך עקיפה

המשפט העברי מתייחס לגרם מוות ברשלנות בדרך עקיפה דרך דיני הנזיקין, ולא הנפשות. לכן כבר מהבסיס, הענישה במקרים אלו תהיה מקלה. ברוב המקרים, הענישה תהיה קנס כספי, שהוא

הענישה המקסימלית שניתן לקבל במקרים אלו. בשאר המקרים, לא תהיה אף ענישה. גישת המשפט העברי הינה מאוד מקלה בנושאים אלו.

לעומת זאת, המשפט הישראלי, כפי שהיה בנושא הקודם, מציג גישה מורכבת יותר. המשפט הישראלי מתייחס לגרם מוות בדרך עקיפה באותה צורה שהוא מתייחס לגרם מוות בדרך ישירה: שניהם נכנסים תחת עברת "גרם מוות ברשלנות", שעונשה עד שלוש שנים. לכן, ההבדל העיקרי בין השניים מגיע בפסיקה. אך גם שם, בתי המשפט אינם מקלים מאוד במקרים אלו. ניתן אולי להסביר זאת בכך שבעוד הסוג הראשון, אף שנראה יותר חמור, עוסק לרוב ברשלנות רגעית, וטעויות נקודתיות. לעומת זאת, סוג זה של רשלנות אינו קורה מיד בסיום הפעולה, ולכן ל"אדם הסביר" יהיה את הזמן לחשוב על מעשיו, ולשקול אותם. ניתן למצוא דוגמה טובה לכך בפס"ד בש, שם נתן הרשיע ביהמ"ש העליון אדם שלא שקל עד הסוף את מעשיו, ולא הבין כי הם עלולים להוביל למוות.

כמו בסוג הראשון, ניתן לראות הבדל גדול בין סוגי המשפט. בעוד העברי מקל מאוד, ומסתפק בעונש כספי במקרים המחמירים, המשפט הישראלי מבין את החומרה של מקרים אלו, ומייחס חשיבות רבה לאחריות של אדם על חפציו ועל מעשיו.

רשלנות בעבודה

כפי שנראה בחלקים קודמים, המשפט העברי לא מחמיר בגרימת מוות ברשלנות. וכשם שאדם אינו אחראי למוות שנגרם בגלל בורן, כך גם אדם אינו אחראי למוות של עובדו שנגרם בגלל חוסר בטיחות בעבודה. המשפט כן מאפשר יצירת חוזים המאבטחים את העובדים, אך אין בכך כדי ליצר אחריות משפטית.

כך גם במשפט הישראלי. אמנם מוות בתאונת עבודה, הנגרמה מתפקוד לקוי של המנהל יכול להיחשב כגרם מוות ברשלנות, ולמרות שמדי פעם ישנן הרשעות כאלו, העונשים המקלים אינם מהווים הרתעה של ממש. בתי המשפט מסתפקים בנתינת עבודות שורות וקנסות כספיים.

לעומת שאר המקרים, כאן ניתן לראות ששתי סוגי המשפט מקלים יחסית. ההבדל העיקרי הוא שבעוד המשפט העברי אינו מכיר כלל באחריות משפטית כלפי העובדים, המשפט הישראלי כן, ואף ולעיתים אחריות זאת משמשת עילה לטביעה, אך ככל, אין ענישה של ממש בסוגיה זו.

סיכום

ניתן לראות כי המשפט העברי נוקט גישה מאוד מקלה בכל הנוגע לרשלנות. מלבד דיני רוצח בשגגה, כל העיסוק ברשלנות הינו בדיני הנזיקין. המשפט העברי מתייחס לרוצחים בחמלה יחסית, ובעיקר דואג לנפשם. ניתן לראות שאפילו במקרים של רשלנות הקרובה לזדון, המשפט אינו מעניש את הרוצח בשגגה בעצמו, אלא משאיר זאת לבני המשפחה של הנרצח. בנוגע לגרם מוות בעקיפין, המשפט כלל אינו מעניש במקרים מסוימים, ונותן קנס כספי באחרים. ההתייחסות לסוג זה של הריגה הינה רק בדינם ספציפיים של דיני הנזיקין, ולא כעברה בפני עצמה. רשלנות בעובדה אינה אפילו מוכרת כעבירה על החוק, ואין למעביד כמעט שום אחריות פלילית כלפי עובדיו

מנגד, המשפט הישראלי מציג גישה הרבה יותר מורכבת. המשפט הישראלי מחמיר יותר בכל הקשור לרשלנות. אולם, המשפט מייחס גם חשיבות גדולה בהחלטת גזר הדין למצבו של הנאשם, דבר שלא הופיע במשפט העברי. כמו כן, המשפט גם מכיר הרבה יותר באחריות של אדם כלפי הסובבים אותו, ומעניש יותר בכל הקשור לגרם מוות בדרך עקיפה. אך, נראה כי המשפט הישראלי נוטש גישה זו באופן מסוים כאשר מדובר על רשלנות בעבודה. למרות שרשלנות בעבודה הינה רשמית שווה לכל רשלנות אחרת בחומרתה, מעטים המקרים בהם יועמדו לדין אנשים האחראים לסוג זה של רשלנות. אין הרבה קשר בין סוגי המשפט בנושא זה. רוב החקיקה הישראלית מתבססת על החקיקה הבריטית שקדמה לה. גם בפסקי הדין אין למשפט העברי ייצוג רב, מכיוון שהעונשים ששני סוגי המשפט מביאים הינם שונים בתכלית ומונעים מסיבות שונות.

העבודה הזו לימדה אותי הרבה על הנושא, והעלתה בי לא מעט שאלות, שכדאי וחשוב לשאול.

ביבליוגרפיה

ספרות פסיקה	חקיקה
<ul style="list-style-type: none"> • רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש פרק ו', הלכות א'-ד' ופרק י"א, הלכה ד' 	<ul style="list-style-type: none"> • פקודת החוק הפלילי, 1936, סעיף 218
<p style="text-align: center;">ספרות שו"ת</p> <ul style="list-style-type: none"> • שו"ת משפטי עוזיאל כרך ד', חושן משפט סימן מ"ג 	<ul style="list-style-type: none"> • חוק למניעת מפגעים (בטיחות מקררים), תשכ"ה 1965 • חוק העונשין, תשל"ז 1977, סעיף 21, סעיף 90ב, סעיף 298
<p style="text-align: center;">מקורות קדומים</p> <p style="text-align: center;">תורה</p> <ul style="list-style-type: none"> • בראשית פרק ד' • ספר שמות פרקים כ"א-כ"ב • במדבר פרק ל"ה • דברים פרק ד', פסוקים מ"א-מ"ג, פרק י"ט, פסוק ד', פרק כ"ב, פסוק ח', פרק כ"ד, פסוק ט"ו <p style="text-align: center;">משנה</p> <ul style="list-style-type: none"> • משנה, בבא קמא, פרק ב', משנה א', פרק ב', משנה ד' 	<p style="text-align: center;">פסיקה</p> <ul style="list-style-type: none"> • ע"א 5604/94 חמד נ' מדינת ישראל • ע"פ 196/64 היועמ"ש נ' מרדכי בש • רע"פ 548/05 גב' מאירה לוינ' נ' מדינת ישראל <p style="text-align: center;">מאמרים ועיתונאות</p> <ul style="list-style-type: none"> • "עליה דרמטית של 30% בכמות ההרוגים מתאונות עבודה במחצית 2018", שדה צ', YNET, 13.09.18 • "תאונות הבנייה ב-2017: מחירי הדירות עלו השנה ב-35 בני אדם", ינאי-לויזון ה', גלובס, 1.1.2018 <p style="text-align: center;">דו"חות ומסדי נתונים</p>
<p style="text-align: center;">תלמוד</p> <ul style="list-style-type: none"> • תלמוד בבלי, בבא מציעא, דף קי"ב ע"א • תלמוד בבלי, בבא קמא, דף ג' ע"ב, דף כ"ב ע"א • תלמוד ירושלמי, בבא קמא, פרק א' הלכה ב' 	<ul style="list-style-type: none"> • "דו"ח תאונות עבודה ותחלואה תעסוקתית: תמונת מצב 2012-2016" משרד העבודה והרווחה • "נתונים על הרוגים בתאונות עבודה בענף הבניין בשנים 2010-2015", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 6.2.2016 • נתונים על הליכי בדיקה וחקירה ועל הליכים משפטיים בעקבות תאונות עבודה בענף הבניין, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 26.9.2016. • "נתונים על תיקי פרקליטות המדינה שנפתחו בין שנת 2010 לפברואר 2016 בחשד לעבירות רשלנות במקרים של תאונות עבודה בענף הבניין", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 27.12.2017 • מסד נתוני פרויקט נרתמים - תאונות עבודה בבניין : תאונות בניין 2018